
แนวทางการพัฒนานวัตกรรมทุนชุมชนเพื่อขยายผลการพัฒนาเชิงพื้นที่ในตำบลบ่อแก้ว
**GUIDELINES FOR DEVELOPING COMMUNITY CAPITAL INNOVATION TO EXPAND THE AREA-BASED
DEVELOPMENT IN BO KAE0 SUB-DISTRICT**

ภัทราภรณ์ สาคำ^{*1}, พงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล² และ อภิญญา วะจีสิงห์³

Phatcharaporn Sakham^{*1}, Pongsuk Tansinpon² and Apinya Wajeasing³

¹สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร สกลนคร 47000

²สาขาวิชาดนตรี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร สกลนคร 47000

³คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร สกลนคร 47000

¹Department of Community Development, Faculty of Humanities and Social sciences,
Sakon Nakhon Rajabhat University, Sakon Nakhon 47000, Thailand

²Department of Music, Faculty of Humanities and Social sciences,
Sakon Nakhon Rajabhat University, Sakon Nakhon 47000, Thailand

³Faculty of Humanities and Social sciences, Sakon Nakhon Rajabhat University,
Sakon Nakhon 47000, Thailand

**Corresponding Author: E-mail: p_sakham@hotmail.co.th*

รับบทความ 16 เมษายน 2568 แก้ไขบทความ 24 มิถุนายน 2568 ตอรับบทความ 2 กรกฎาคม 2568 เผยแพร่บทความ ตุลาคม 2569

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นส่วนหนึ่งจากการศึกษาเอกสาร และผลจากการดำเนินโครงการบริการวิชาการเรื่อง การศึกษาและพัฒนาฐานข้อมูลทุนชุมชนบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชน ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568 กับการเลือกกิจกรรมภาคสนามแบบเจาะจงในจังหวัดสกลนครของสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน โดยเป็นการบูรณาการร่วมกับการเรียนการสอน ใช้ปฏิบัติการภาคสนามโดยวิธีการศึกษาชุมชนและพัฒนาฐานข้อมูลทุนชุมชน บนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลบ่อแก้วอย่างมีส่วนร่วม ด้วยเครื่องมือเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกตการณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย ตลอดทั้งพัฒนาทักษะการแปรรูปและการบรรจุภัณฑ์อาหารสมุนไพรของกลุ่มเกษตรกรนอณา บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผลการศึกษาชุมชนที่สะท้อนศักยภาพทุนชุมชนและวิเคราะห์บริบทชุมชนท่ามกลาง สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น ที่ส่งผลต่อรูปแบบการพัฒนาทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ การจัดการทรัพยากร ป่าไม้ และเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสานของกลุ่มเกษตรกรนอณา ความเชื่อมโยงต่อทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมโดยภาพรวมชุมชนที่เป็นความต้องการขยายผลระดับต่าง ๆ ตลอดทั้งแนวทางการพัฒนานวัตกรรมเพื่อสร้างพื้นที่ การเรียนรู้ให้เกิดเป็นรูปธรรม ผู้คนสามารถเข้าถึงและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ได้แก่ ระบบการจัดการ ความรู้ ศูนย์การเรียนรู้หรือแปลงเกษตรต้นแบบรายครัวเรือน การพัฒนาศักยภาพผู้นำทั้งภายในและนอกเครือข่าย ช่องทางการสื่อสารออนไลน์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่เกิดจากความต้องการเพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาเชิงพื้นที่ร่วมกัน

คำสำคัญ: นวัตกรรม, ทุนชุมชน, การพัฒนาเชิงพื้นที่

ABSTRACT

This academic article is based on document analysis and the outcomes of an academic service project implementation entitled *Study and Development of Community Capital Database Based on Local Wisdom for Community Organization Capacity Development, Bo Kaeo Sub-district, Ban Muang District, Sakon Nakhon Province*. This study forms part of a strategic local development project undertaken by Rajabhat Universities for the fiscal year 2025. It employed a purposive approach to selecting fieldwork activities in Sakon Nakhon Province within the Community Development program, with integration into instructional practices. Field operations supported community-based studies and the development of a community capital database based on local wisdom in Bo Kaeo sub-district through participatory approaches. Qualitative tools, including interviews, observations, and small-group discussions were utilized. In addition, the activities aimed to develop skills in processing and packaging herbal food products among Nonna Farmer Groups.

This paper presents the findings of a community-based study that reflects the potential of community capital and analyzes the changing community context of local communities that influences natural capital development model, with a focus on forest resource management and organic or integrated agriculture among Nonna Farmer Groups. The study also highlights the need to strengthen the community's connection to natural resources and the environment through the expansion of outcomes at all levels, alongside the guidelines for developing innovative to create concrete learning spaces. These include accessible mechanisms that support clearer learning processes, such as knowledge management systems, learning centers or household-level model agricultural plots. Furthermore, enhancing leadership within and across networks, together with the adoption of online communication channels, which are a form formed by the needs to create a shared approach for spatial development.

Keywords: Innovation, Community Capital, Area-Based Approach Development

บทนำ

จังหวัดสกลนคร เป็นหนึ่งพื้นที่เป้าหมายในการเพิ่มพื้นที่ป่า เนื่องจากมีความหลากหลายของระบบนิเวศวิทยาและมีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดสกลนครจึงถูกส่งเสริมเพื่อขยายพื้นที่ป่าในรูปแบบต่าง ๆ เนื่องจากมีป่าหลายประเภท ได้แก่ ป่าชุมชน ป่าเศรษฐกิจรอบครัว ขณะเดียวกันจังหวัดสกลนครเป็นหนึ่งในเมืองแห่งพสกษเวช ใน 4 จังหวัดต้นแบบแห่งเมืองสมุนไพร ได้แก่ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดเชียงราย ที่ถูกส่งเสริมให้มีการปลูกสมุนไพรและผลิตภัณฑ์แปรรูป เพื่อผลิตเป็นยาสมุนไพรเด่นประจำพื้นที่ ใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางและสร้างมูลค่าให้กับทางอาชีพ ตามคำกล่าวของ นายแพทย์โสภณ เมฆธน ที่ว่า รัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมพัฒนาเมืองสมุนไพรเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจและสร้างความมั่นคงด้านสุขภาพให้กับประชาชน ทั้งนี้เพื่อให้นโยบายนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม กระทรวงสาธารณสุขร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสร้างเมืองสมุนไพรเพื่อให้ครบวงจร ส่งเสริมทั้งการปลูกและการแปรรูปเป็นเมืองต้นแบบ 4 จังหวัด สามารถนำสมุนไพรมาใช้ในระบบสุขภาพทดแทนยาแผนปัจจุบันที่ใช้ในชีวิตประจำวันได้ (โสภณ เมฆธน, 2559) สอดคล้องกับการบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยที่สนองนโยบายของรัฐบาลในการบริการวิชาการแก่สังคม กรอบยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561–2580) เป็นยุทธศาสตร์ชาติฉบับแรกของประเทศไทยและกรอบนโยบายประเทศไทย 4.0 ที่เชื่อมโยงไปยังพันธกิจของสถาบันอุดมศึกษาในการที่จะนำหลักวิชาการจากการเรียนการสอน การวิจัยย้อนกลับไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ให้เกิดแก่ชุมชนและสังคม อีกทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 ได้กำหนดแนวคิดปรัชญาให้การพัฒนาแบบองค์รวมโดยยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา การน้อมนำปรัชญาด้านเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำรงชีวิตเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับสังคมทุกเพศทุกวัย การบริการด้านสุขภาพ การวางแผนและการแก้ไขปัญหาครอบครัว

โดยมีกระบวนการประสานความร่วมมือทุกภาคส่วนในการดำเนินงานทั้งสถาบันครอบครัว สถานศึกษา ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน เพื่อสร้างความเสมอภาคทุกระดับและการพัฒนาที่ยั่งยืน

ชุมชนตำบลบ่อแก้วเป็นอีกชุมชนหนึ่งในอำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร มีลักษณะพื้นที่และความสอดคล้องกับนโยบายดังกล่าว ดังนั้นจึงคัดเลือกเป็นพื้นที่เป้าหมายแบบเจาะจงในการจัดทำโครงการบริการของสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2567 เป็นต้นมา และมีความสนใจพัฒนาประเด็นการวิจัยในพื้นที่ มีพื้นที่มีป่าสมุนไพรบ้านบ่อแก้วในพระอุปถัมภ์พระธรรมวชิรญาณวิศิษฐ์ฯ (ชัยทวี คุตตจิตโต) ตั้งอยู่เขตพื้นที่การปกครองบ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 14 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร จำนวน 43 ไร่ จากเดิมเป็นที่ดินส่วนบุคคลปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าและพื้นที่สาธารณะประโยชน์ (นสล.) มีบุคคลภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์และทิ้งขยะ สร้างความเสียหายต่อระบบนิเวศ ชาวบ้านจึงได้หาแนวทางในการจัดการพื้นที่ โดยหากกองทุนจัดตั้งผ้าป่าเพื่อระดมทุนทรัพย์ในการจัดซื้อที่ดินและกันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านมติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหรือความศรัทธาต่อผู้นำที่เป็นพระสงฆ์ ปัจจุบันพื้นที่ป่าแห่งนี้ชุมชนได้เข้ามาดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมในรูปแบบต่าง ๆ เกิดกลุ่มองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่ดูแลป่าไม้และการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ เช่น กลุ่มนครวังบ้านยา เป็นกลุ่มเครือข่ายชาวบ้านที่ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ปัจจุบันจัดเป็นสถานที่ดูงาน หรือเส้นทางศึกษาธรรมชาติและการท่องเที่ยวเชิงเกษตร มีจุดเด่นเรื่องชนิดของสมุนไพรป่าที่หายาก ซึ่งอนาคตพื้นที่ป่าสมุนไพรแห่งนี้จะเป็นแปลงสาธิตผลิตวัตถุดิบยาสมุนไพรเพื่อป้อนโรงพยาบาลทางเลือกที่กำลังอยู่ระหว่างดำเนินการก่อสร้าง คือ โรงพยาบาลพระอาจารย์มั่น สาขาที่ 2 ตั้งอยู่บ้านลิ้มบอง หมู่ที่ 3 อำเภอบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ซึ่งได้จัดทำพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อต้นปี พ.ศ. 2567 ที่ผ่านมา (บุญเทียม เพียงตา และประภาส สุขเขียว, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2568) อย่างไรก็ตามกิจกรรมเตรียมความพร้อมของพื้นที่แปลงสมุนไพรและพัฒนาองค์กรชุมชนยังขาดความต่อเนื่อง ขณะเดียวกันมีหลายชุมชนที่ตระหนักถึงแนวทางการรักษาพื้นที่เพื่อคงความอุดมสมบูรณ์ เพราะปัจจุบันมีการรุกรานพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ความต้องการสร้างความมั่นคงทางอาหารและการมีสุขภาวะที่ดียังเป็นสิ่งที่ชุมชนปรารถนาและการพัฒนาชุมชนลักษณะอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากผลการดำเนินงานระยะที่ 1 ได้ค้นพบเครือข่ายองค์กรชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการพื้นที่ 3 กลุ่มเรื่อง ได้แก่ การจัดการพื้นที่ป่าและการแปรรูปสมุนไพรของกลุ่มนครวังบ้านยา เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน (กลุ่มนอสนา) และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน แต่ยังคงขาดการเชื่อมโยงฐานข้อมูลทุนชุมชนในระดับตำบลเพื่อให้เห็นภาพรวมในการออกแบบการพัฒนาชุมชนเชิงพื้นที่ เนื่องจากข้อจำกัดของงบประมาณเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม จึงนำมาซึ่งความสนใจของสาขาวิชาการพัฒนาชุมชนเพื่อจัดทำโครงการบริการวิชาการระยะที่ 2 บูรณาการกระบวนการเรียนการสอนฝึกปฏิบัติการภาคสนามให้กับนักศึกษาสามารถประยุกต์ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Area based) เพื่อทำการศึกษาร่วม และการพัฒนาศักยภาพกลุ่มองค์กรชุมชนครอบคลุมในระดับตำบลรูปแบบต่าง ๆ บนพื้นฐานความต้องการของชุมชน

จากเหตุผลดังกล่าวหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน จึงจัดทำโครงการบริการวิชาการแก่ชุมชนและการพัฒนากระบวนการเรียนการสอน สร้างการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติการภาคสนามให้กับนักศึกษาชั้นปีที่ 1-2 รายวิชา กระบวนการพัฒนาชุมชนและศึกษาชุมชน ให้สามารถประยุกต์ใช้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติโดยใช้ชุมชนการพัฒนาทักษะกลุ่มองค์กรชุมชนในการจัดทำฐานข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การวางแผนในการพัฒนาชุมชนในมิติที่หลากหลาย สามารถเชื่อมโยงสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวมระดับตำบล ตลอดจนการพัฒนาชุดความรู้ที่เป็นแนวทางการสร้างนวัตกรรมเชิงพื้นที่สนองนโยบายการพัฒนาเมืองสมุนไพรของจังหวัดสกลนคร และต่อยอดประเด็นการวิจัยเชิงพื้นที่ที่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

เนื้อหา

การศึกษาทุนชุมชนอย่างมีส่วนร่วมจากการดำเนินโครงการฯ ครั้งนี้ เน้นออกแบบประเด็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้และเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสาน ซึ่งสามารถถอดเป็นองค์ความรู้และการวิเคราะห์เนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงต่อการพัฒนาชุมชน ได้แก่ นโยบายหรือบริบททั่วไปที่เกี่ยวข้อง ศักยภาพทุนชุมชนบนฐานองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น และการต่อยอดผลการศึกษาสู่การขยายผลเพื่อขยายผลการพัฒนาเชิงพื้นที่ในตำบลบ่อแก้ว ตามรายละเอียด ดังนี้

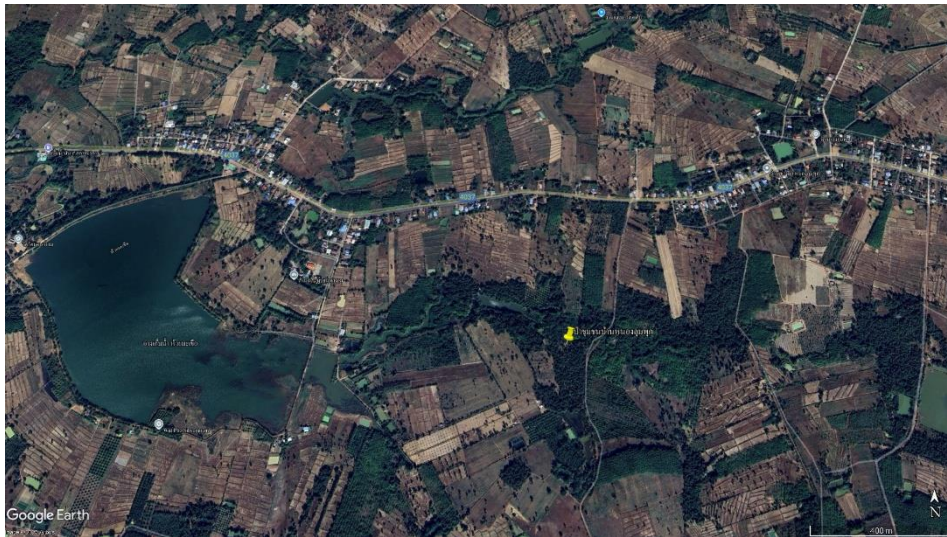
1. นโยบายหรือบริบททั่วไปที่เกี่ยวข้อง

นโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาระดับพื้นที่ ตลอดจนแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการดำเนินงานพัฒนา ได้แก่ พื้นที่ป่าไม้ แหล่งน้ำ และพื้นที่การเกษตร ที่สอดคล้องแนวทางนโยบายการพัฒนาระดับประเทศสู่ชุมชนท้องถิ่น เช่น การเพิ่มพื้นที่ป่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (SCG) และเมืองสมุนไพร เพื่อรับการสนับสนุนทั้งทางวิชาการและงบประมาณในการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่ เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร เป็นหนึ่งตำบลในอำเภอบ้านม่วง จากเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น 10 แห่ง มีจำนวน 14 หมู่บ้าน ซึ่งการดำเนินโครงการบริการวิชาการนี้ 2 ปีที่ผ่านมาครอบคลุมเครือข่าย 9 หมู่บ้าน จากการดำเนินงานโครงการ พบว่า มีองค์กรชุมชนหลัก 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มด้านการจัดการป่า กลุ่มนครวังบ้านยาที่มีความเด่นเรื่องสมุนไพร กลุ่มการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และกลุ่มเรื่องเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสาน ซึ่งการดำเนินงานโครงการฯ ปีงบประมาณ 2568 นี้เน้นการศึกษาและพัฒนากลุ่มเกษตรกรรอนนา เน้นศึกษาทุนทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้และเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสาน โดยประวัติและความเป็นมาของกลุ่มเกษตรกรรอนนา แนวคิดกลุ่มเกิดจากสภาพพื้นที่เกษตรกรรมที่มีลักษณะเป็นดินเค็ม จึงมีความสนใจถึงแนวทางในการพัฒนาปรับปรุงดินการตระหนักต้นทุนที่สูงขึ้นและปัญหาเรื่องสุขภาพของผู้คน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของวิถีการเกษตรทางเลือกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและเกิดการรวมกลุ่มของสมาชิกหรือผู้ที่สนใจดำเนินงานมากกว่า 13 ปี ที่ผ่านมาสมาชิกแรกเริ่ม จำนวน 18 คน ที่ได้รับผลกระทบจากกำลังการผลิตที่ล้นตลาด ราคาดับต่ำหลังที่ตกต่ำ โดยการสนับสนุนและเป็นแหล่งเรียนรู้ของสำนักพิพิธภัณฑการเกษตรฯ กลายเป็นกลุ่มเกษตรกรรอนนาบ้านท่างามโมเดลเมื่อปี พ.ศ. 2557 ซึ่งเป็นเกษตรกรที่ออกมาอาศัยอยู่พื้นที่ตามหัวไร่ปลายนา

เกิดการรวมตัวกันแบบไม่เป็นทางการเพื่อผลิตปลูกพืชผักสวนครัว ช่วยเหลือกันด้านต่าง ๆ ร่วมกันอยู่บนบรรทัดฐานความพอเพียง เช่น การแบ่งปันความรู้ในการเพาะปลูก การเข้าร่วมโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ที่หน่วยงานเข้ามาสนับสนุน (ภัชราภรณ์ สาค่า และคณะ, 2567) ปัจจุบันปี พ.ศ. 2568 มีจำนวนสมาชิก 30 คน แนวคิดในการดำเนินงานกลุ่ม คือ “ไม่ยืม ไม่กู้หาเพิ่ม” คือ การไม่สร้างหนี้สิน โดยพยายามลดต้นทุนเพื่อการผลิตทั้งการใช้ปุ๋ยพืชสด และสารอินทรีย์อื่น ๆ มีเครือข่ายเกษตรหรือญาติทางการเกษตร ได้แก่ ไคราช ราชบุรี แม่โจ้ ขณะเดียวกันความพยายามนำไปสู่การจัดการพื้นที่และความต้องการขยายผลในลักษณะวงกว้างเพิ่มมากขึ้นในระดับตำบล มีกิจกรรมกลุ่มที่สำคัญ ได้แก่ (1) สูตรแปรรูปอาหารสมุนไพร ได้แก่ แก้วบอง สมุนไพรลูกประคบ กล้วยฉาบ กล้วยกวน (2) การจัดทำบันทึกข้อตกลง MOU กับโรงพยาบาลบ้านม่วง ในวันอังคาร-พุธ เพื่อขยายผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ข้าวสาร และอาหารแปรรูป เพื่อรักษาความต่อเนื่องของวิถีการผลิตและเสริมสร้างรายได้ให้กับกลุ่ม (3) ผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ กล้วย ข่า ตะไคร้ พืชผักสวนครัว สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อการพัฒนาพื้นที่ คือ ทุนทางธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาที่ผ่านมา เนื่องจากพื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ของรัฐ คือ เขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จึงมีหน่วยงานหลัก คือ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เข้ามาส่งเสริมระบบเกษตรกรรมในพื้นที่ ได้แก่ การจัดสรรที่ดินเพื่อเกษตรกรรม การจัดตั้งกองทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม การสนับสนุนทางด้านวิชาการและส่งเสริมปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกรในระดับพื้นที่ ได้แก่ กลุ่มจัดการป่าสมุนไพร กลุ่มปลูกแตงอินทรีย์ กลุ่มนครวังบ้านยา ซึ่งเป็นกลุ่มสมาชิกที่มีแนวคิดในการทำงานเพื่อชุมชนและเกื้อหนุนการทำงานกันและกัน กลุ่มคนแต่ละกลุ่มมีบทบาทหน้าที่ตามความสนใจ แต่สิ่งที่ยึดเหนี่ยวเชื่อมโยงร้อยจิตใจของผู้คนคือ ระบบความเชื่อต่อพระพุทธศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติในระดับพื้นที่ ขณะเดียวกันมีพระธรรมวัชรญาณวิศิษฐ์ฯ (ชัยทวี คุตตจิตโต) ท่านเป็นพระนักพัฒนาอุปัชฌาย์ศาสนสถานและสาธารณะกุศลต่าง ๆ ในระดับพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

ภาพประกอบ 1 ลักษณะทางกายภาพแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการฯ
ที่มา www.google-earth.com (2568, ออนไลน์)

2. ศักยภาพทุนชุมชนบนฐานองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษาระยะที่ 1 ปี พ.ศ. 2567 พบว่า บริบทพื้นที่และนโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของผู้นำหรือองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่ความต้องการพัฒนาแล้วด้านต่าง ๆ ได้แก่ การจัดการพื้นที่ป่าและแปรรูปสมุนไพร เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแล้วนั้น (ภัชราภรณ์ สาคำ และคณะ, 2567) ระยะที่ 2 สถานการณ์ปัจจุบันจากการดำเนินงานโครงการการศึกษาและพัฒนาฐานข้อมูลทุนชุมชนบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชน ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ประจำปีงบประมาณ 2568 มีความชัดเจนว่า หลายชุมชนเล็งเห็นความสำคัญร่วมกันถึงแนวทางพัฒนาต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัยและการเปลี่ยนแปลงของระบบโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จากการลงพื้นที่ภาคสนามเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรร่อนนา เน้นพื้นที่ขยายผลจากระยะที่ 1 ได้แก่ บ้านหนองลุมพุกหมู่ที่ 6 และบ้านท่างาม หมู่ที่ 9 ซึ่งเป็นสองชุมชนในตำบลบ่อแก้ว ระหว่างวันที่ 24-26 เดือน มกราคม พ.ศ. 2568 มีการผสมผสานองค์ความรู้เก่าและใหม่เพื่อสอดคล้องกับบริบทพื้นที่จากการปฏิบัติจริงทั้งในระดับชุมชน และแปลงเกษตรกรรมของตัวเอง สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ขยายผลสู่สมาชิกและชุมชนได้ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า

2.1) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สงวน อุปัน และบุญทัน สุวรรณรินทร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2568) จากการศึกษา พบว่า

ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรรูปแบบที่หลากหลาย เนื่องจากชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่ทุนชุมชนด้านธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ แหล่งน้ำ ทรัพยากรป่าไม้ และที่ดิน ขณะเดียวกันพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จึงมีหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาส่งเสริมและให้การสนับสนุนการพัฒนาในรูปแบบเกษตรกรรมทั้งจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาคส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศและสร้างสุขภาวะที่ดีให้กับชุมชนท้องถิ่นนอกจากการจัดการพื้นที่ป่าสมุนไพร การดำเนินงานโครงการครั้งนี้ พบความพยายามการจัดการพื้นที่ป่าในรูปแบบจัดการป่าชุมชน และป่าเศรษฐกิจครอบครัว ดังนี้

●การจัดการพื้นที่ป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านของหนองลุมพุก หมู่ที่ 6 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร จำนวนเนื้อที่ 160 ไร่ เพื่อประโยชน์สาธารณะเลี้ยงสัตว์ใหญ่และพื้นที่บางส่วนเป็นป่าช้า ที่อยู่ล้อมรอบอ่างเก็บน้ำห้วยจันทน์ ชุมชนร่วมกันดูแลอย่างต่อเนื่องและได้มีการขึ้นทะเบียนโครงการป่าชุมชนบ้านหนองลุมพุก เลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ คำสั่งกรมป่าไม้ ที่ 3951/2562 ลว.เมื่อวันที่ 18 พ.ย.2562 ระยะเวลาดำเนินโครงการระหว่างปี พ.ศ. 2562-2572 อยู่ในเขตพื้นที่

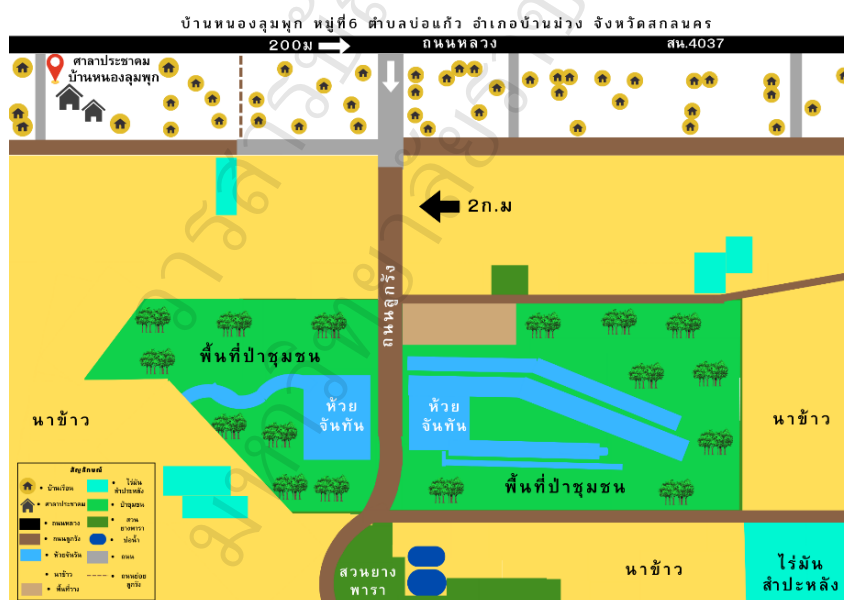
ป่าสงวนแห่งชาติ สภาพป่าไม้เป็นป่าเต็งรัง ค่อนข้างเสื่อมโทรม พันธุ์ไม้ที่พบ เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะแบก ไม้มะค่าโมง ฯลฯ พืชอาหารที่พบ เช่น เห็ดโคน เห็ดเผาะ เห็ดขอนขาว เห็ดผึ้ง ต่อแตน ผึ้ง (กรมป่าไม้, 2562) นอกจากนี้ชุมชนยังได้มีการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมเพื่อฟื้นฟูและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของป่า ส่งผลต่อความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่ชุมชนใช้ประโยชน์ในการรักษาโรคและไม้ป่าหลายชนิด เป็นแหล่งสมุนไพรที่ชุมชนใช้ประโยชน์ในการรักษาโรค สะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าและแหล่งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนการบริหารจัดการ มีการกำหนดกฎระเบียบและแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน ได้แก่

1. กฎระเบียบในการใช้ทรัพยากร การตัดไม้: ห้ามตัดไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต หากฝ่าฝืนจะมีค่าปรับ 500 บาท หากเป็นการตัดไม้เพื่อใช้ในกิจกรรมส่วนรวมของหมู่บ้าน เช่น การสร้างหรือซ่อมแซมศาสนสถาน หรือสิ่งก่อสร้างสาธารณะ สามารถทำได้ แต่ต้องผ่านการปรึกษาหารือและได้รับความเห็นชอบจากชุมชนก่อน

2. การเก็บหาของป่า: สามารถเก็บของป่าได้ในช่วงเวลาที่กำหนด และต้องใช้วิธีการที่ไม่ทำลายธรรมชาติ เช่น การเก็บเห็ด หน่อไม้ สมุนไพร ควรใช้มีดตัดแทนการถอนรากถอนโคน

3. การเลี้ยงสัตว์ในป่า: มีการกำหนดพื้นที่เฉพาะสำหรับการเลี้ยงวัว ควาย เพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์ทำลายต้นกล้าและพืชสมุนไพรที่เกิดขึ้นเอง

4. การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่า การปลูกป่า: ชุมชนได้มีการปลูกป่าเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง โดยขอต้นไม้จากสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) มาปลูกคืนป่า โดยล่าสุดได้ดำเนินการปลูกป่าเมื่อ 2 ปีที่แล้ว การปลูกป่านี้นับเป็นการใช้พื้นที่ไม้พื้นที่ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ: ชุมชนมีการปล่อยปลาช่วงปลายต้นฤดูฝนในแหล่งน้ำภายในป่า และกำหนดห้ามจับปลาจนถึงเดือนมีนาคมของปีถัดไป เพื่อให้ปลามีโอกาสเจริญเติบโตและขยายพันธุ์ แนวทางนี้ช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศและเป็นแหล่งอาหารที่ยั่งยืนสำหรับชุมชน

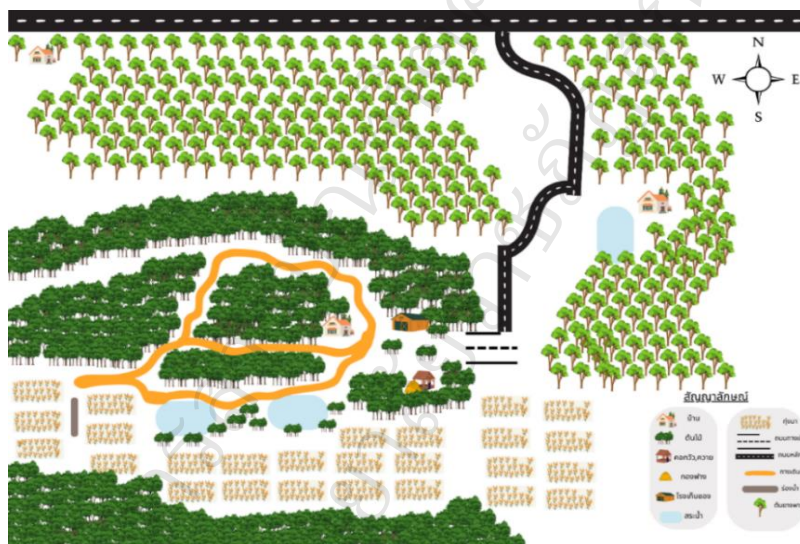

ภาพประกอบ 2 ลักษณะทางกายภาพพื้นที่ป่าชุมชนบ้านหนองลุมพุก หมู่ที่ 6

แต่อย่างไรก็ตามการบริหารจัดการพื้นที่ยังขาดงบประมาณสนับสนุนที่เพียงพอและต่อเนื่องทั้งเพื่อการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ การอนุรักษ์และการฟื้นฟูและการพัฒนาพื้นที่ แหล่งน้ำห้วยจันทน์ มีความเก่าแก่อายุของลำห้วยประมาณ 50-60 ปี มีความตื้นเขินและมีตะกอนทำให้น้ำไหลไม่สะดวก ปริมาณน้ำหมุนเวียนลดน้อยลง โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง ทำให้ต้นไม้และพืชในป่าชุมชนขาดแคลนน้ำตลอดทั้งขาดแคลนบุคลากรและความรู้ด้านการอนุรักษ์ความรู้เชิงเทคนิคในการฟื้นฟูระบบนิเวศอย่างมีประสิทธิภาพ

●การจัดการพื้นที่ป่าครอบครัว หรือป่าหัวไร่ปลายนา

“ป่าหัวไร่” เป็นป่าเศรษฐกิจครอบครัว มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ ซึ่งเป็นการกันพื้นที่จากแปลงขนาดใหญ่แบ่งเป็นพื้นที่นาข้าว พื้นที่สระน้ำ พื้นที่อยู่อาศัยและเป็นพื้นที่ป่าเศรษฐกิจครอบครัว หรือป่าหัวไร่ปลายนา จัดว่าเป็นประเภทป่าเอกชนที่ปล่อยให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ เพื่อใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ ในระดับครัวเรือนและปล่อยให้มีการใช้ประโยชน์สาธารณะในระดับชุมชนร่วมกันได้บางส่วน การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสมไม่เพียงช่วยให้ความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือนหรือการลดค่าใช้จ่าย แต่ยังช่วยรักษาสีเขียวและสิ่งแวดล้อมและส่งเสริมความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนได้ ระดับครัวเรือนมีรูปแบบการใช้ประโยชน์ เช่น การสร้างบ้าน การทำฟืน ก่อไฟแทนการใช้แก๊ส คอกวัว-ควาย และโรงเรือนต่าง ๆ นอกจากนี้สามารถเสริมสร้างรายได้ เช่น การตัดไม้บางส่วนขาย หรือการเก็บของป่าจำหน่าย ตลอดจนการปลูกไม้มีค่าที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในอนาคต ได้แก่ ไม้ประดู่ และไม้ยาง ซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็งสามารถใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือนได้ เจ้าของแปลงมีแนวทางการใช้ประโยชน์และการจัดการแปลงเพื่อให้เกิดความยั่งยืนหลายวิธี ได้แก่ การกวาดใบไม้แห้งเพื่อลดความเสี่ยงในการเกิดไฟป่า การทำแนวรั้วเพื่อป้องกันการบุกรุก ขุดสระน้ำเพื่อเป็นแหล่งน้ำเลี้ยงต้นไม้และสัตว์เลี้ยง อย่างไรก็ตามยังเผชิญปัญหาและข้อจำกัดที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เช่นกัน ได้แก่ การเกิดไฟป่า และการบุกรุกพื้นที่จากบุคคลภายนอกที่มีการใช้ประโยชน์แบบไม่ระมัดระวัง ซึ่งส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพอย่างต่อเนื่อง

ภาพประกอบ 3 ลักษณะทางกายภาพพื้นที่ป่าครอบครัว “ป่าหัวไร่” (นายสงวน อุป็น)

2.2) ด้านเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรผสมผสาน (นเรรัช ไกรเพชร, สวน ศรีปะโค และกฤษติศักดิ์ ไชยสันต์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2568) จากการศึกษา พบว่า

ปัจจุบันผู้คนหันมาให้ความสนใจเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น เกษตรอินทรีย์กลายเป็นหนึ่งวิธีของเกษตรทางเลือกที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เครือข่ายสมาชิกกลุ่มเกษตรกรนอานาเช่นกัน เกษตรอินทรีย์ (organic agriculture) หมายถึง ระบบการจัดการการผลิตด้านการเกษตรแบบองค์รวม ที่ช่วยทำให้ระบบนิเวศเกษตรมีความสมบูรณ์ทั้งนี้รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ วงจรชีวภาพ และกิจกรรมทางชีวภาพในดิน เกษตรอินทรีย์เน้นการใช้วิธีการจัดการภายในฟาร์มมากกว่าการเลือกใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกฟาร์ม โดยคำนึงถึงสภาพของภูมิภาคต่าง ๆ ที่ต้องมีการปรับระบบให้เข้ากับสภาพท้องถิ่น ทั้งนี้เมื่อเป็นไปได้จะทำให้สำเร็จได้โดยใช้วิธีทั่วไป วิธีทางชีวภาพและทางกล แทนการใช้วัสดุสังเคราะห์ (สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ, 2564) ซึ่งจะมีความปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม ไม่ทำให้เกิดการปนเปื้อนหรือเสื่อมสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สภาวะโลกร้อน (Global Warming) การศึกษาครั้งนี้เลือกแปลงเกษตรกรรมทางเลือกของเครือข่ายเกษตรกรนอานา แบ่งตามลักษณะภูมินิเวศล้อมรอบ มีการจัดการน้ำภายในแปลง 2 รูปแบบ คือ น้ำบาดาลและน้ำบนดินหลายลักษณะ ได้แก่ ขนาดกลาง คลองไส้ไก่และบ่อหลุม เพื่อให้

กระจายตัวและลักษณะเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่สามารถรองรับระบบเกษตรกรรมภายในแปลงได้ ตลอดทั้งการพัฒนาพืชเศรษฐกิจหรือไม้มีค่าเพื่อสร้างรายได้ที่มั่นคง จากการศึกษาแปลงตัวอย่างผู้นำกลุ่มเกษตรกรนอนามีลักษณะการจัดการพื้นที่ที่น่าสนใจ 3 รูปแบบ ดังนี้

แปลงที่ 1 (เจ้าของแปลง นายสวน สีปะโค อายุ 43 ปี) จำนวนเนื้อที่ 12 ไร่ การจัดการพื้นที่สำหรับนาข้าว สวนป่า พื้นที่การเกษตร และคลองส่งน้ำ ลักษณะแปลงเป็นพื้นที่ลาดชันติดอ่างเก็บน้ำห้วยมะเขือ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ ทำให้สามารถพึ่งพาน้ำธรรมชาติจากแหล่งนี้ได้เป็นอย่างดี เมื่อประตูน้ำเปิดจะมีน้ำไหลตลอดทั้งปีตลิ่งที่แปลงเกษตรของตัวเองได้เลย ผ่านคลองไส้ไก่เพื่อให้น้ำหล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรทั้งหมดสามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี กิจกรรมคือ ปลูกผักสวนครัวจำหน่ายและเลี้ยงปลา รายได้ 1,000 บาท/วัน ซึ่งถือว่าเป็นรายได้หลักของครอบครัว ลักษณะพื้นที่จัดการแปลงเป็นโคกหนองนาโมเดล ปัจจุบันเป็นปราชญ์ตำแหน่งหมอดินประจำตำบล อย่างไรก็ตามมีความต้องการอยากให้มีการขุดลอกหรือเพิ่มแหล่งน้ำเพื่อเก็บกักน้ำในช่วงฤดูแล้งได้อย่างพอเพียง

ภาพประกอบ 4-5 คลองส่งน้ำชลประทานจากห้วยมะเขือ และแปลงผักสวนครัวผสมผสาน (ตามลำดับ)
ภาพโดย นางสาวภัชราภรณ์ สาคำ

สรุปแนวทางหลักในการจัดการแปลง ได้แก่ 1) พื้นฟูสภาพดินงดใช้สารเคมี เลิกใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงอย่างน้อย 2-3 ปี 2) ปรับปรุงดินด้วยอินทรีย์ เช่น ใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด หรือน้ำหมักชีวภาพ การใช้เศษใบไม้ ฟางข้าว หรือปุ๋ยพืชสด เพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุ และใช้ปูนขาวปรับสภาพหน้าดิน เพื่อไม่ให้หน้าดินแข็ง และกันเชื้อราในดิน หรือถ้าบริเวณพื้นที่กว้าง ให้ปลูกไผ่ แล้วตัดทิ้ง รากไผ่จะเน่าปรับสภาพหน้าดินเอง 3) การปลูกพืชคลุมดิน เช่น หญ้าแฝก ตะไคร้ เพื่อป้องกันการชะล้างและเพิ่มไนโตรเจนในดิน 4) การไถพรวนดินเบา ๆ เพื่อปรับโครงสร้างดินให้ร่วนซุยและอุ้มน้ำดี 5) การพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นสูตรเฉพาะภายในแปลง 3 สูตร ได้แก่ สูตรปุ๋ยหมักจากหอยเชอรี่ สูตรปุ๋ยหมักหน่อกล้วยเพื่อสูตรน้ำหมักไล่แมลง เพลี้ยต่าง ๆ 6) ปฏิทินการเพาะปลูกพืชเพื่อควบคุมการผลิตสอดคล้องกับความต้องการของตลาด

แปลงที่ 2 (เจ้าของแปลง นายณรงค์ ไกรเพชร อายุ 57 ปี) จำนวนเนื้อที่ 10 ไร่ การจัดการพื้นที่สำหรับนาข้าว สระน้ำ พื้นที่การเกษตร และเลี้ยงสัตว์ พื้นที่เกษตรแบบผสมผสานและพื้นที่สูงลาดชัน นอกจากมีการจัดการพื้นที่ในรูปแบบการจัดการน้ำด้วยการทดน้ำเข้าพื้นที่แปลงเกษตร และขุดคลองส่งน้ำล้อมรอบแปลง เพื่อรักษาระบบนิเวศให้มีความอุดมสมบูรณ์ มีการเลี้ยงสัตว์ขนาดเล็กในแปลงด้วย เช่น ไก่ หมู เพื่อเป็นการเพิ่มทางเลือกในการบริโภคเนื้อสัตว์และการใช้มูลสัตว์เป็นอินทรีย์สารในการปรับปรุงดินต่อไป

ภาพประกอบ 6-7 ลักษณะคลองไส้ไก่ และบ่อหมักปุ๋ยอินทรีย์ (ตามลำดับ)
ภาพโดย นางสาวภัชราภรณ์ สาคำ และนางสาวสุลพิพร ศรีหาเศษ

สรุปแนวทางหลักในการจัดการแปลง ได้แก่ (1) การพัฒนาศูนย์ความรู้เกษตรอินทรีย์/ส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้ (2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปเพิ่มเติม (3) การพัฒนาเกษตรประณีตและปลูกพืชเศรษฐกิจในอนาคต

แปลงที่ 3 (เจ้าของแปลง นายกฤษฎีศักดิ์ ไชยสันต์ อายุ 54 ปี) เกษตรนาโคก จำนวนเนื้อที่ 10 ไร่ การจัดการพื้นที่สำหรับนาข้าว สวนป่า สระน้ำและพื้นที่การเกษตร เนื่องจากเป็นพื้นที่สูงและอยู่ห่างไกลแหล่งน้ำ ระยะแรกเน้นปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงใช้สารเคมีเข้มข้นจนทำให้ดินเสื่อมโทรม จึงหันมาทำเกษตรอินทรีย์โดยปรับสภาพพื้นที่ให้เหมาะสมสำหรับเกษตรกรรมเริ่มต้นจากการปล่อยพื้นที่ให้รกร้างว่างเปล่าเป็นระยะ 3 ปี เพื่อการฟื้นตัว ลดสารพิษตกค้างและปนเปื้อนทางดิน น้ำและอากาศ ต่อมาการจัดการระบบน้ำโดยการขุดบ่อเพื่อเก็บกักน้ำขนาดกลางสำหรับการสูบน้ำด้วยพลังงานแสงอาทิตย์เพื่อใช้สำหรับคลองไส้ไก่ในพื้นที่นาข้าว ท่อส่งน้ำและการขุดบ่อหลุม ที่เป็นลักษณะของการขุดหลุมกระจายในพื้นที่แปลงเกษตรเพื่อเก็บกักน้ำและรักษาความชุ่มชื้นในดินตลอดเพื่อเหมาะต่อการเจริญเติบโตของพืชและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ ปัจจุบันเน้นเรื่องเกษตรอินทรีย์และการเลี้ยงสัตว์เล็ก ได้แก่ ปลายี่สก กบ หอยเชอร์รี่ทอง เพื่อลดภาระในการดูแลจากข้อจำกัดเรื่องแรงงาน แต่ยังสามารถเลี้ยงตัวเองในระดับครัวเรือนได้ รายได้ต่อวันเฉลี่ย 1,000-1,500 บาท

ภาพประกอบ 8-9 การจัดการน้ำด้วยการขุดบ่อขนาดกลางและบ่อหลุม (ตามลำดับ)
ภาพโดย นางสาวภัชราภรณ์ สาคำ

สรุปแนวทางหลักในการจัดการแปลง ได้แก่ (1) การจัดการน้ำรูปแบบที่หลากหลายเพื่อให้พื้นที่ชุ่มน้ำเหมาะสมแก่การเกษตร (2) การลดใช้สารเคมีภายในแปลงอย่างต่อเนื่องไม่น้อยกว่า 3 ปี มาใช้อินทรีย์สาร 100% และการปลูกพืชหมุนเวียน (3) เน้นเรื่องเลี้ยงสัตว์เล็กในพื้นที่ (4) การจัดสรรพื้นที่ที่หลากหลายเพื่อกระจายแรงงานและรายได้ตลอดทั้งปี (5) การปลูกพืชคลุมดินเพื่อรักษาหน้าดิน (6) พื้นที่อยู่ห่างไกลจากโรงงานอุตสาหกรรมหรือเสี่ยงต่อการแพร่กระจายของสารพิษ

แนวทางการดำเนินงานโดยภาพของกลุ่มเกษตรกรนอมนา

1. เกษตรอินทรีย์ และเกษตรผสมผสาน เกษตรกรรมเน้นความหลากหลายภายในแปลงทั้งพืชและสัตว์ และใช้สารอินทรีย์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสดและการปลูกพืชหมุนเวียนในกระบวนการผลิต การแบ่งสัดส่วนของพื้นที่เพื่อปลูกพืชลดความเสี่ยงของตลาดและครอบคลุมการบริโภคในครัวเรือน ไม่ให้อาหารสัตว์ที่เป็นผลผลิตจากข้างนอก เช่น หัวอาหารสังเคราะห์ ตลอดทั้งการแบ่งโซนพื้นที่สำหรับปลูกพืชเศรษฐกิจหลักหรือไม่มีค่าเพื่อสร้างความมั่นคงด้านรายได้ เช่น ข้าว อ้อย ป่าเศรษฐกิจครอบครัว

2. การบริหารจัดการน้ำ กระบวนการผลิตในระบบเกษตรกรรม คือ ปริมาณน้ำที่พอเพียง ดังนั้นเกษตรกรจึงเน้นการจัดการน้ำที่หลากหลายรูปแบบ 3 พื้นที่ทั้งแหล่งน้ำเหนือดินที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหรือน้ำฝนและน้ำใต้ดินที่เป็นน้ำบาดาลใช้พลังงานแสงอาทิตย์ (Solar Energy) ในการสูบน้ำมาใช้ช่วงฤดูแล้ง

3. การพึ่งพาตนเอง หรือเกษตรแบบพอเพียง การพัฒนาแปลงเกษตรบนพื้นฐานทุนความรู้และทุนการเงินที่มีอยู่ ไม่พยายามสร้างหนี้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างแปลงเกษตรเพื่อพัฒนาร่วมกัน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และเพิ่มผลผลิตให้กับเกษตรกร

4. การขยายเครือข่าย การประสานความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อพัฒนาการดำเนินงาน และสร้างองค์ความรู้ใหม่ร่วมกัน ตลอดจนทั้งความต้องการการขยายผลสู่สมาชิกหรือผู้สนใจทั่วไปให้เกิดการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวมบนพื้นฐานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนท้องถิ่น

หน่วยงานที่ให้การสนับสนุน จากจุดเริ่มต้นการเครือข่ายองค์กรชุมชนรวมตัวกันแบบไม่เป็นทางการ จึงมีรูปแบบการกระจายผลผลิตทางการเกษตรภายในชุมชนและเปิดตลาดสีเขียวเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสซื้อบริโภค ในครัวเรือน หรือการใช้ประกอบอาหารสำหรับการดำเนินงานกิจกรรมหรือโครงการในชุมชน ลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรม และให้เกิดสุขภาวะที่ดี ตลอดจนขยายตลาดภายนอกชุมชนที่เป็นการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรอื่น ได้แก่ กิ่งพันธุ์ กล้วยฉาบ ทำอาหารเมนูอีสาน และขนมหวาน

ตาราง 1 ภาพรวมการสนับสนุนจากหน่วยงานในระดับพื้นที่

หน่วยงาน	รูปแบบการสนับสนุน
1. สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) (ปี พ.ศ. 2551 เป็นต้นมา)	- สนับสนุนงบประมาณเพื่อหมุนเวียนลักษณะเงินกู้ให้เกษตรกรรายครัวเรือน เพื่อทำเกษตรกรรมและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการเพาะปลูก - การอบรมให้ความรู้การทำปุ๋ยหมัก - การสนับสนุนกล้าไม้เพื่อปลูกในพื้นที่ป่าชุมชน
2. พิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กระทรวงเกษตร และสหกรณ์ (ปี พ.ศ. 2551 เป็นต้นมา)	รวบรวมความรู้ การพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร การปรับปรุงดิน การสนับสนุนงบประมาณเพื่อเกษตรกรรม
3. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบลบ่อแก้ว (ปี พ.ศ. 2551-2556)	- การทำบันทึกข้อตกลงร่วม (MOU) เพื่อปรับแนวทางในวิสัยทัศน์เกษตรกรรมเพื่อ สุขภาพและสร้างสุขภาวะที่ดี (เปิดตลาดหน้าโรงพยาบาล) - การบริการวิชาการด้านต่าง ๆ - การรับรองเรื่อง ผักปลอดสารพิษและผักปลอดสารพิษ
4. องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อแก้ว	การสนับสนุนงบประมาณในการดูแลรักษาพื้นที่ป่า
5. กรมพัฒนาที่ดิน (ปี พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา)	- ปัจจัยการผลิต เช่น กล้าไม้ เมล็ดพันธุ์ - กากน้ำตาลเพื่อนำมาทำการเกษตร และมีการสนับสนุนชุดคลองไส้ไก่ - การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร
6. เครือข่ายอินแปง (ปี พ.ศ. 2551 เป็นต้นมา)	- การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ร่วมในการจัดการพื้นที่และเกษตรกรรม ทางเลือกในรูปแบบต่าง ๆ - สนับสนุนกล้าไม้พื้นถิ่น เช่น ยางนา
7. สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร (ปี พ.ศ. 2567-2568)	- โครงการบริการวิชาการฯ ปีงบประมาณ 2567 เพื่อจัดทำแผนการพัฒนา พื้นที่ป่าสมุนไพรบ้านบ่อแก้วอย่างมีส่วนร่วม/การอบรมทักษะการแปรรูปและ การบรรจุภัณฑ์สมุนไพร/ประเมินผลต่อองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและสูตรยา จากปราชญ์ชุมชน - โครงการบริการวิชาการฯ ปีงบประมาณ 2568 เพื่อศึกษาและพัฒนา ฐานข้อมูลทุนชุมชนบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลบ่อแก้วอย่างมีส่วนร่วมและพัฒนาศักยภาพทักษะการแปรรูปและการบรรจุภัณฑ์อาหารสมุนไพร ให้กับกลุ่มเกษตรกรนอณา (จักรสานไม้กวาดดอกหญ้า และการทำแจ่วบอง สมุนไพร)

โดยภาพรวมจากการศึกษาศักยภาพทุนชุมชนบนฐานองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา ศักยภาพองค์กรชุมชน ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร จากการดำเนินงานโครงการฯ พบว่า ศักยภาพที่เป็น ประโยชน์และผลกระทบที่เกิดขึ้น ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ ด้านการจัดการป่า การอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นนอกจากความหลากหลายทางชีวภาพที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับระบบนิเวศอื่นและมนุษย์แล้ว เป็นแหล่งสร้างความมั่นคงทางอาหารและสร้างรายได้ในระดับครัวเรือนได้ ผลผลิตจากป่าเพื่อลดต้นทุนการดำรงในระดับครัวเรือน เช่น ไม้ฟืน ไม้สร้างบ้าน สมุนไพรรักษาโรค เป็นต้น ด้านเกษตรอินทรีย์และการเกษตรผสมผสาน จากกระบวนการผลิตที่ใช้สารอินทรีย์ช่วยลดต้นทุนการผลิต และการจัดสรรที่ดินแบ่งการใช้ประโยชน์ช่วยลดความเสี่ยงของผลผลิต เพื่อสร้างระบบเกษตรกรรมในแปลงที่หลากหลายทั้งระบบเกษตรกรรมและปศุสัตว์ และมีโรงสีข้าวเพื่อใช้ส่วนที่เหลือสำหรับระบบเกษตรกรรมภายในแปลงต่อไป กิจกรรมการผลิตนี้สามารถบริโภคในครัวเรือนเหลือแบ่งปันระหว่างสมาชิก และขายสร้างรายได้สุทธิต่อเดือนไม่ต่ำกว่า 12,000 บาท ตลอดทั้งการแปรรูปผลผลิตในรูปแบบต่าง ๆ ตามศักยภาพของวัตถุดิบและตลาดอย่างต่อเนื่อง โดยแหล่งจำหน่ายที่สำคัญ ได้แก่ ตลาดเย็นหน้าโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบลบ่อแก้ว ตลาดเช้ากุดเรือคำ ตลาดโรงพยาบาลบ้านม่วงและตลาดเทศบาลบ้านม่วง จากกระบวนการผลิตลดรายจ่ายระดับครัวเรือน ซึ่งสามารถเพิ่มรายได้และกระจายรายได้ตลอดทั้งปี สำคัญกระบวนการผลิตหรือรายได้เหล่านี้ เกษตรกรมีการจัดทำปฏิทินการผลิตเพื่อควบคุมปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสมกับกลไกตลาดและแรงงานในครัวเรือน

2. ด้านสังคม การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายฯ สร้างความสามัคคีและความสัมพันธ์ที่ดีให้กับผู้คนเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟู ช่วยเหลือแบ่งปันและศูนย์รวมจิตใจของทุกคนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้นำมีทักษะที่ดี (Smart Farmer) คือ กระตือรือร้น ใฝ่รู้เพื่อการพัฒนาทักษะหรือความรู้อย่างต่อเนื่อง และความพยายามเชื่อมโยงกับเครือข่ายการทำงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน ตลอดทั้งหน่วยงานที่เข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนทางด้านวิชาการและงบประมาณในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

3. ด้านการศึกษา ให้บริการวิชาการกับชุมชนในทั้งในรูปแบบของแปลงตัวอย่างสำหรับการศึกษาดูงาน และวิทยากรทั้งภายในและภายนอก ขณะเดียวกันจากกระบวนการทำงานส่งผลทำให้ผู้นำพัฒนาความรู้เป็นปราชญ์ เรื่อง ดิน สมุนไพร การจัดการน้ำ งานช่างกล ที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น

4. ด้านสิ่งแวดล้อม ความพยายามในการจัดการป่าและเกษตรกรรมทางเลือกที่ปลอดภัย สามารถสร้างสุขภาวะที่ดี โดยมุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี โดยเรียนรู้ใช้วิถีธรรมชาติ เช่น การใช้ปุ๋ยคอก แกลบ ปุ๋ยหมัก ใบไม้ เศษพืชผักที่เกิดจากกระบวนการแยกขยะมาทำปุ๋ยหมักอินทรีย์ ซึ่งเกษตรอินทรีย์ช่วยให้ผลผลิตและผลิตภัณฑ์มีความปลอดภัย มีคุณค่าทางโภชนาการสูงขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยในการรักษาสีเขียวและความหลากหลายทางชีวภาพ ส่งผลให้สมาชิกในครัวเรือนครัวเรือนมีสุขภาพที่ดีและมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมในการใช้ชีวิตประจำวัน ปลอดภัยจากการใช้สารเคมีทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน

2.3 การต่อยอดผลการศึกษาสู่การขยายผลเพื่อขยายผลการพัฒนาเชิงพื้นที่ในตำบลบ่อแก้ว

ผลการดำเนินงานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2567 เป็นต้นมา มีการศึกษาทุนชุมชนด้านต่าง ๆ และการพัฒนาศักยภาพกลุ่มองค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน สามารถเชื่อมโยงเพื่อพัฒนาประเด็นการวิจัยได้อย่างต่อเนื่อง แต่ขณะเดียวกันการดำเนินงานของกลุ่มหรือเครือข่าย ยังพบปัญหาและความต้องการด้านแรงงานภาคการเกษตร ขาดความต่อเนื่อง เนื่องจากการพัฒนาวิถีเกษตรอินทรีย์ต้องใช้ระยะเวลากว่าที่จะเห็นผล ดังนั้นจึงมีการพูดคุยและสัมภาษณ์ผู้นำเครือข่ายองค์กรชุมชน เพื่อหาแนวทางเสริมสร้างศักยภาพทุนที่มีอยู่และการขยายผลต่อการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างมีส่วนร่วม ผ่านกระบวนการพัฒนานวัตกรรมหรือแก้ไขปัญหาโดยใช้ฐานชุมชน ซึ่งเชื่อว่าสามารถเสริมสร้างกระบวนการทำงานของกลุ่มเกษตรกรนอกรุ่นให้มีประสิทธิภาพ โดยมีแนวทางดังนี้ (นเรงษ์ ไกรเพชร และประภาส สุขเขียว, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2568)

1) ระบบการจัดการความรู้ เพื่อเป็นการถอดบทเรียน เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันมีกลุ่มคนที่ขับเคลื่อนงานพัฒนากระจุกตัวเฉพาะกลุ่มเดียวหรือผู้นำบางคน ซึ่งภาระงานค่อนข้างเยอะไม่สามารถรองรับงานได้อย่างทั่วถึง และผู้นำที่เป็นปราชญ์มีองค์ความรู้ต่าง ๆ องค์ความรู้ที่ติดตัวบุคคลยังไม่ได้รับการถ่ายทอดสู่สมาชิกอื่นและถูกจัดการอย่างเป็นระบบ ดังนั้นเพื่อให้สามารถจัดเก็บข้อมูลเป็นระบบ ง่ายต่อการเข้าถึงสามารถสื่อสารและการเผยแพร่ข้อมูลสู่การใช้ประโยชน์สาธารณะมากยิ่งขึ้น

2) ศูนย์การเรียนรู้หรือแปลงเกษตรต้นแบบรายครัวเรือน ต้องได้รับการส่งเสริมให้มีการพัฒนาสร้างศูนย์การเรียนรู้ทั้งในระดับพื้นที่เองและสังคมออนไลน์เพื่อบริการวิชาการพื้นที่ศึกษาดูงานและเผยแพร่องค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมและพัฒนาพื้นที่ระดับตำบลด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน และการพัฒนานวัตกรรมและเทคโนโลยีเข้ามาช่วยยกระดับองค์ความรู้และภูมิปัญญาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3) การพัฒนาศักยภาพผู้นำภายในและนอกเครือข่าย การส่งเสริมเข้าไปมีบทบาทในสถาบันหรือหน่วยงานส่วนท้องถิ่นระดับท้องถิ่นเพื่อเสนอปัญหาและความต้องการของกลุ่ม ผลักดันงบประมาณและการบริการวิชาการเข้าสู่กลุ่มได้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาศักยภาพและความพร้อมของเกษตรกรเพื่อให้เกิดการขยายผล ไม่ทิ้งพื้นที่ของตนเอง ตลอดจนทั้งการพัฒนาความรู้เพิ่มเติมของสมาชิกและผู้นำ 4 กลุ่มเรื่อง คือ (1) การบริหารจัดการกลุ่ม/โครงสร้างการดำเนินงาน ได้แก่ ระบบการจัดการเงินและบัญชี ปฏิทินการผลิตและช่องทางการตลาด (2) การแปรรูปและพัฒนาผลิตภัณฑ์ ได้แก่ การแปรรูปผลิตภัณฑ์และการตรวจสอบคุณภาพเพื่อให้สามารถได้รับการรับรองมาตรฐาน ซึ่งผลผลิตที่อยากแปรรูปในปัจจุบันคือ เกษตรกรอยากทำข้าวกล้องอินทรีย์เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า การทำข้าวเกรียบ (3) เกษตรประณีต เพื่อประหยัดแรงงานภาคการเกษตรและลดพื้นที่การเพาะปลูกมากยิ่งขึ้น เช่น การปลูกผักนึ่งบ้าน การอบรมเรื่องเกษตรอินทรีย์เพิ่มเติม เนื่องจากเบื้องต้นผู้นำเกษตรกรมีความสนใจที่จะพัฒนารูปแบบเกษตรอินทรีย์อยู่แล้ว แต่บางขั้นตอนการผลิต/กิจกรรมยังไม่ถูกต้อง ภายใต้มาตรฐานของเกษตรอินทรีย์ที่สามารถรับรองได้ ได้แก่ เมล็ดพันธุ์อินทรีย์ต้องปราศจากสิ่งเจือปนหรือสิ่งที่ได้มาจาก การตัดต่อพันธุกรรม การพักหน้าดินปลอดสารเคมีเป็นระยะเวลา 3 ปี และ (4) การจัดการพื้นที่ป่าและเทคนิคการดูแลพื้นที่ป่าไม้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลให้การบริหารจัดการกลุ่มและระบบนิเวศมีความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

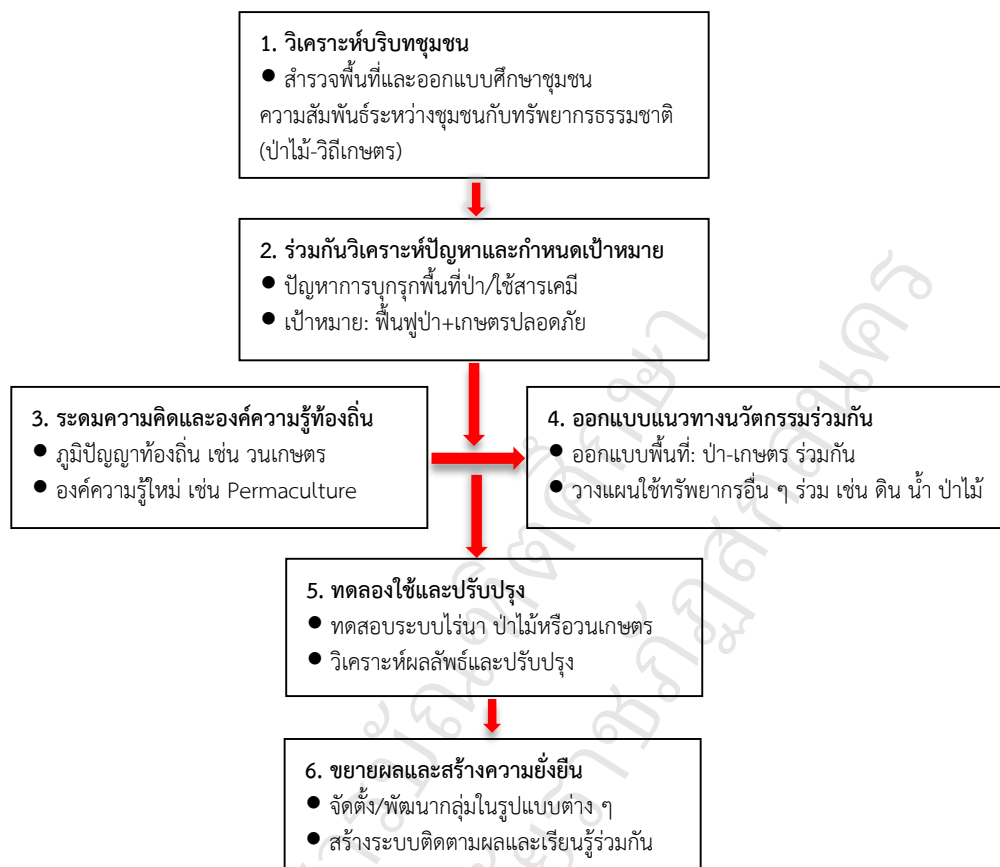
4) ช่องทางการสื่อสารออนไลน์ เพื่อเป็นการบริการที่หลากหลายและเผยแพร่การดำเนินงานของกลุ่ม หรือเครือข่าย การประชาสัมพันธ์ผลผลิตและผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรออกสู่สาธารณะให้มากยิ่งขึ้น ตลอดจนการสร้างกลไกในการประสานความร่วมมือระดับต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นเพื่อเชื่อมโยงการทำงานระหว่างเกษตรกร หน่วยงานและเครือข่ายทางสังคม

อย่างไรก็ตามการต่อยอดผลการศึกษาศู่การขยายผลเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิก หน่วยงานส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ทำหน้าที่ดูแลในระดับพื้นที่

องค์ความรู้ใหม่

จากการดำเนินโครงการบริการวิชาการฯ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรนอณา กรณียุทธศาสตร์ชาติด้านการจัดการ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบองค์ความรู้ที่เป็นลักษณะการต่อยอดความรู้ดั้งเดิมและความรู้สมัยใหม่ มีการผสมผสานเพื่อให้ สามารถครอบคลุมการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายสอดคล้องกับบริบทของชุมชน กรณียุทธศาสตร์ชาติด้านการจัดการพื้นที่ใน รูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่ ป่าชุมชน ป่าสาธารณะประโยชน์และป่าเศรษฐกิจครอบครัวซึ่งเป็นการให้คุณค่าและสร้าง ผลกระทบทั้งระดับชุมชนและครัวเรือนในมิติต่าง ๆ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการศึกษา และด้านสิ่งแวดล้อมอย่าง บูรณาการ ส่วนเกษตรกรกรมทางเลือกเน้นเรื่องเกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสานหรือวนเกษตร เน้นการจัดการพื้นที่เพื่อ สร้างความมั่นคงเศรษฐกิจฐานรากควบคู่ในระดับครัวเรือนและสร้างคุณประโยชน์สาธารณะในระดับชุมชนที่เชื่อมโยงกัน บนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่ยอมรับ เช่น การจัดการน้ำในแปลง การอนุรักษ์พันธุ์ไม้พื้นถิ่น ส่วนเรื่องการพัฒนา นวัตกรรมเป็นความต้องการพื้นฐานของผู้นำหรือเกษตรกรที่ต้องการขยายผลการพัฒนาพื้นที่การเรียนรู้ให้กับสมาชิกและผู้คนที่ สนใจทั่วไป ซึ่งอาจนำไปสู่แนวทางปรับวิถีรูปแบบการดำรงชีวิตให้กับผู้คนในท้องถิ่น ส่งผลต่อการจัดการระบบนิเวศที่อุดม สมบูรณ์โดยภาพรวมมากยิ่งขึ้น ได้แก่ ระบบการจัดการความรู้ ศูนย์การเรียนรู้หรือแปลงเกษตรต้นแบบรายครัวเรือน การพัฒนาศักยภาพผู้นำทั้งภายในและนอกเครือข่าย ช่องทางการสื่อสารออนไลน์ ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำผลจาก การศึกษาครั้งนี้ ประกอบการวางแผนหรือสนับสนุนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นแต่ละปีงบประมาณ ต่อยอดการพัฒนา นวัตกรรมทุนชุมชนเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง นักพัฒนาหรือนักวิจัยที่สามารถพัฒนาประเด็นการวิจัยบนพื้นฐาน ทุนชุมชนสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชน สร้างสรรค์แนวทางใหม่เพื่อสร้างผลลัพธ์ด้านเศรษฐกิจ สังคมและ สิ่งแวดล้อมที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วม และดำเนินงานให้สามารถขยายผลหรือปรับใช้ในพื้นที่อื่นได้อย่างยั่งยืน เพื่อเพิ่ม ประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานยิ่งขึ้น ตามกระบวนการพัฒนานวัตกรรมหรือแก้ไขปัญหาโดยใช้ฐานชุมชน (Community-Based Innovation Process) ซึ่งสามารถอธิบายอย่างเป็นระบบได้ ดังนี้

**แนวทางการออกแบบนวัตกรรมชุมชน
ด้านการจัดการป่าไม้ & เกษตรอินทรีย์อย่างเชื่อมโยง**

ภาพประกอบ 10 แนวทางการออกแบบนวัตกรรมชุมชน
ภาพโดย นางสาวภัชราภรณ์ สาคำ

บทสรุป

จากสถานการณ์หรือกรณีศึกษาในพื้นที่บริการวิชาการโดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประเด็น ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาชุมชนที่สะท้อนศักยภาพทุนชุมชนและวิเคราะห์บริบทชุมชน 2) แนวทางการพัฒนานวัตกรรมเพื่อสร้างพื้นที่การเรียนรู้ให้เกิดเป็นรูปธรรม เป็นรูปแบบหนึ่งที่เป็นการปรับตัวของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นบนพื้นฐานความต้องการและปัญหาเรื่องสุขภาพสมาชิกในครัวเรือน เพื่อสร้างทางเลือกที่หลากหลายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจน สร้างความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนและยกระดับทางเศรษฐกิจจากฐานระดับชุมชน โดยการคัดเลือกพื้นที่แบบเจาะจงใช้วิธีการหรือเครื่องมือเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกตการณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย นำมาซึ่งความต้องการขยายผลรูปแบบการจัดการพื้นที่ที่เป็นรูปธรรมลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ทุนชุมชนจากการศึกษาชุมชนหรือดำเนินโครงการฯ ครั้งนี้ เลือกศึกษาประเด็นทุนทางธรรมชาติ ที่เป็นการจัดการพื้นที่และการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ (1) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การจัดการป่าชุมชนเพื่อประโยชน์สาธารณะของชุมชน และป่าเศรษฐกิจครอบครัว เป็นลักษณะการกันพื้นที่บางส่วนหรือป่าหัวไร่ปลายนาเพื่อประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือน ซึ่งทั้ง 2 รูปแบบสามารถที่ส่งเสริมภาพรวมของการเพิ่มพื้นที่ป่าในระดับตำบลได้เป็นอย่างดี และ (2) เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน ซึ่งเป็นแนวทางการปรับตัวของเครือข่ายเกษตรกรนอกรวมจากปัญหาเกษตรเคมีที่ใช้ต้นทุนสูงและปัญหาเรื่องสุขภาพส่งผลต่อปรับแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกเป็นเกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสานในตัวเพื่อสร้างความหลากหลายทางชีวภาพและลดความเสี่ยงเรื่องผลผลิตรวมด้วย ซึ่งได้

ศึกษาชุมชนผ่านกรณีแปลงตัวอย่าง จำนวน 3 แปลง ที่สะท้อนลักษณะของพื้นที่ การจัดการ/การใช้ประโยชน์จากพื้นที่และผลกระทบที่เกิดขึ้นในมิติ 4 มิติ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการศึกษา และด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเหล่านี้เกิดขึ้นตามศักยภาพและความพร้อมของเกษตรกรที่เป็นการพัฒนาแปลงเกษตรของตนเองในระดับครัวเรือนและความต้องการขยายผลสร้างกระบวนการเรียนรู้สู่สมาชิกและชุมชนท้องถิ่นในวงกว้างเพิ่มมากขึ้นเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวมสร้างความหลากหลายทางชีวภาพและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศในระดับตำบลได้เป็นอย่างดี

แนวทางการพัฒนานวัตกรรมทุนชุมชนเพื่อขยายผลต่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ในตำบลบ่อแก้ว ตามกระบวนการพัฒนานวัตกรรมหรือแก้ไขปัญหาโดยใช้ฐานชุมชนอย่างมีส่วนร่วม 4 ประเด็น ได้แก่ ระบบการจัดการความรู้ ศูนย์การเรียนรู้หรือแปลงเกษตรต้นแบบรายครัวเรือน การพัฒนาศักยภาพผู้นำภายในและนอกเครือข่าย และช่องทางการสื่อสารออนไลน์ ดังนั้นเพื่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลการดำเนินงานกลุ่ม ควรได้รับการส่งเสริมให้เกิดพื้นที่การเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ตามความเหมาะสมและอยู่บนพื้นฐานปัญหาและข้อจำกัดในระดับชุมชนอย่างต่อเนื่อง แนวทางการพัฒนาเหล่านี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนจาก (1) หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้านประมาณและวิชาการเพื่อถอดบทเรียนในการสร้างความเข้าใจร่วมกันและวิเคราะห์ถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาและข้อจำกัดที่เกิดขึ้นเพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวมในตำบลบ่อแก้วมากยิ่งขึ้น จากคุณประโยชน์สู่การจัดการพื้นที่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งอนาคตตำบลบ่อแก้วรองรับการเดินทางของผู้นักที่เข้ามาในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากปัจจุบันมีการสร้างโรงพยาบาลแพทยแผนไทย ที่เน้นการบำบัดด้วยวิถีทางธรรมชาติและ การใช้สมุนไพรให้กับผู้ป่วย ขณะเดียวกันต้องทำงานเชิงรุกมากกว่าการตั้งรับกับจำนวนผู้ป่วยหรือสภาพปัญหาที่มีแนวโน้มสูงขึ้นที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาระดับประเทศสู่ชุมชนท้องถิ่น เช่น การเพิ่มพื้นที่ป่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (SCG) และเมืองสมุนไพรในพื้นที่จังหวัดสกลนคร และ (2) การจัดทำโครงการหรือกิจกรรมและการวิจัยเพื่อการพัฒนา (R&D) จากผลการศึกษาควรเน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เพื่อหาทริคหรือหาแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนในการพัฒนาหรือต่อยอดองค์ความรู้ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างนวัตกรรมเชิงพื้นที่ให้สามารถเลือกใช้ ต่อยอดและสามารถพึ่งพาตัวเองได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กฤษติศักดิ์ ไชยสันต์. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, รองประธานกลุ่มเกษตรกรนอณา. บ้านเลขที่ 120 หมู่ที่ 9 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- นเรศวร ไกรเพชร. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, ประธานกลุ่มเกษตรกรนอณา. บ้านเลขที่ 106 หมู่ที่ 9 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- บุญทัน สุวรรณรินทร์. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, เกษตรกรกลุ่มเกษตรกรนอณา หมู่ที่ 6 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- บุญเทียม เพียงตา. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, ประธานกลุ่มป่าสมุนไพรและปราชญ์ชุมชน. บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 14 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ประภาส สุขเขียว. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, เกษตรกรตัวอย่าง. กลุ่มเกษตรกรนอณา ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ภัชราภรณ์ สาค่า, ธนวัฒน์ พันทา, สุวัฒน์ชัย พ่อเกิด, อุทุมพร หลอดโค, พงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล, ปฐมาภรณ์ กังวานศรีเพชร และ เทพวิทย์ สุริยา. (2567). องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการพื้นที่ชุมชนตำบลบ่อแก้ว. *วารสารชัยภูมิปริทรรศน์*, 7(2), 60-71.
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมป่าไม้. (2562, 18 พฤศจิกายน). *ข้อมูลสารสนเทศ โครงการป่าชุมชนบ้านหนองลุมพุก*. https://forestinfo.forest.go.th/fCom_detail.aspx?id=14402
- สงวน อุบิณ. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, ผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มเกษตรกรนอณา. บ้านเลขที่ 130 หมู่ที่ 6 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร

- สวน ศรีปะโค. (25 กุมภาพันธ์ 2568). สัมภาษณ์, เลขานุการกลุ่มเกษตรกรอนนา. บ้านเลขที่ 93 หมู่ที่ 9 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ. (2564). มาตรฐานสินค้าเกษตร มกษ. 9000-2564: เกษตรอินทรีย์— การผลิต การแปรรูป การแสดงฉลาก และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์อินทรีย์. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. <https://e-book.acfs.go.th/backend/uploads/Download/b775165d3918f4dadddd6ad865421ec2.pdf>
- โสภณ เมฆธน. (2-3 พฤษภาคม, 2559). การประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดทำแผนพัฒนาระบบบริการสุขภาพ (Service plan). โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ กรุงเทพมหานคร.

วารสารบัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร